

АКАДЕМІЧНИЙ ДИСКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ (90-ті р. ХХ ст. – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

Українська революція 1917–1921 рр. увійшла до наукового дискурсу як самостійне явище одразу після її завершення. Це було обумовлено переосмисленням революційних подій у середовищі сучасників та колишніх активних діячів. Тому закономірними були майбутні інтерпретації історії революції, які базувалися на ідеологічних мотивах та уявленнях національного проекту. Недаремно українська історіографія не може похвалитися ні оригінальними узагальнюючими монографічними дослідженнями революції, ні навіть численними ґрунтовними піонерними працями з окремих її проблем¹.

Для академічного дискурсу характерна відмінність між наратією історичного факту й історичним знанням. Останнє *an priori* базується на певній заангажованості конкретного дослідника або наукового середовища. Тому зміна парадигм Української революції призвела до різних інтерпретацій одних і тих самих подій. При цьому саме академічна наука дозволила залишити революцію в полі актуальних тем дослідження, піднявши до рівня визначального історичного явища.

Головним завданням статті є аналіз генеалогії та тенденцій розвитку академічного дискурсу історії Української революції в пострадянський період, визначення рівня міфотворення в роботах академічних істориків і базових точок інтерпретацій, виявлення тенденцій історіографічного поступу.

Пострадянський історіографічний простір характеризується умовним поділом праць й тематичною розпорошеністю, які значною мірою були детерміновані процесами «націоналізації» історії в 1990-х рр. Фактично національний наратив, що був домінуючим навіть серед істориків різних формацій та ідейно-політичних переконань, позначений архаїкою в рецепції історичного досвіду з переважанням сюжетів політичної історії та історії влади².

Дослідницька парадигма академічного дискурсу багато в чому залежала від пануючих в суспільстві політичних стереотипів, режиму влади та особистих переконань дослідника. Власне ці риси наклали відбиток на проблематику досліджень Української революції в 1990-х і 2000-х роках, яку характеризують пострадянські історіографічні тенденції - постійне продукування «ворога», ідеалізація «своїх», героїзація збройної боротьби, гіперболізація історії державності на основі колоніального підходу. Генеалогія цих студій тісно пов'язана із радянською історіографією, тим більше, що його представники самі були частиною тієї науки.

В академічній історіографії праці класифікуються на основі хронологічного критерію, спеціалізована тематика - більш притаманна для індивідуальних студій. Для прикладу проблематика дослідження у Наддніпрянській Україні пов'язана з добою Центральної Ради³, гетьманом П. Скоропадського⁴, Директорією УНР⁵, денікінським режимом⁶ та ін. При цьому в новітніх студіях випали з дослідницького фокусу історія махновщини, антибільшовицького/антигетьманського/антиденікінського селянського повстанського руху, революційного повсякдення, які стали характерними для регіональних досліджень. Історія більшовизму і його організацій в Україні інтерпретується на основі старої парадигми⁷.

Націєцентричні підходи значною мірою визначали зміст досліджень представників академічної науки. За таких умов, головними рисами парадигми Української революції 1917–1921 рр. є часткове ігнорування дослідниками соціальних трансформацій⁸, акцент на конкретно-історичних проблемах, що вміщуються в наявну джерельну базу та інтерпретації попередників. Ці ознаки свідчать, що пануючою у висвітленні перебігу революції стала реконструкція форм національної державності, яка призводить до одностороннього відтворення подій чи повторення відомих істин.

Сучасний історіографічний процес, в тому числі й академічний, який характеризують націєцентричні підходи, призводить до ідеологізації дослідницьких результатів. Недаремно у пострадянський період відбулося повернення до дискусії між «уенерівняцями» й «гетьманцями», яка виникла внаслідок осмислення в емігрантському політичному середовищі причин поразки Української революції 1917–1921 рр.

«Уенерівців» репрезентували українські соціалісти різних відтінків, які вбачали головну причину поразки у низькій національній і політичній свідомості народних мас, що у критичні моменти не надали вирішальної підтримки Українській революції⁹. Друга емігрантська група («гетьманці»), що виводилася з ліберально-консервативного табору, перекладала всю вину на тогочасну революційну еліту¹⁰. Цей табір представляли В. Липинський, Д. Дорошенко і В. Кучабський¹¹. На їх думку, відповідальність за поразку революції несуть лідери Центральної Ради й Директорії, основу котрих становили соціалістичні партії. Від цього йшло пояснення головних невдач й прорахунків. Вдалим прикладом державного будівництва подавалася доба гетьманату П. Скоропадського.

Задавнена дискусія у колі діаспорних дослідників, перекочувала й до середовища сучасних академічних істориків. Фактично це відлуння старого історіографічного/політичного поділу на «народників» і «державників», що привів до ідеологічного розгляду революції в еміграції й створив ґрунт для формування міфів про неї¹².

Однобічність дослідницького поля в радянській історіографії виключала можливість використання й оприлюднення альтернативних йому позицій. Цікавим і замовчуваним фактом у радянській історичній науці залишалося визначення тогочасними істориками-марксистами революційних подій в Україні як Українська революція. Така сентенція відтворювала планомірний перехід від об'єктивно-історичного процесу до догматичного висвітлення подій 1917–1921 рр. На кінець 1930-х рр. – час утвердження сталінського режиму – поняття «Українська революція» перестає використовуватися в наукових дослідженнях й суспільній практиці¹³. На противагу цьому в Україні та СРСР компартійними ідеологами була сформульована загальнодержавна парадигма «Велика Жовтнева соціалістична революція».

У 1970 - 1980-х рр. радянською наукою був створений цілий корпус праць соціальної та економічної проблематики доби Жовтневої революції та громадянської війни 1917-1920 рр.¹⁴. Відхід від політичних інтерпретацій виглядав зрозумілим, враховуючи остаточне утвердження парадигми «Великого Жовтня». Радянська історіографія обумовила майбутню гетерогенність

пострадянських досліджень, конформізм старшої генерації істориків, генезис міждисциплінарних студій. Власне прийоми реконструкції та архівно-документальний рівень визначили характерний історіографічний стиль праць пострадянського періоду. Лише ґрунтуючись на них, історик міг легко замінити нібито марксистську методологію на національний наратив. На кінець 1980-х рр. знову були актуалізовані політичні питання в ідеологічному контексті¹⁵.

Для пострадянського академічного середовища базовим історіографічним підходом залишалася і залишається киевоцентрична парадигма Української революції. Її формування відбулося ще під час доби Центральної Ради, коли тогочасні лідери розглядали закономірності та осмислювали перебіг революції з центру – Києва. Після поразки гетьманату на основі міфу про Київ розвиток державотворчих процесів переміщувався до міст, які були центрами розміщення органів влади Директорії УНР. Розгляд аналогічних процесів у провінції залишався «білою плямою» для сучасників. Така сентенція зумовлюється складним протіканням революції на селі, яке у своїй переважній більшості легко радикалізувалося та підтримувало політичну силу, що обіцяла просте розв’язання земельного питання¹⁶. Низька політична культура селянства не лежала в основі інтересу тогочасних історіографів, які обходили стороною суспільні процеси на периферії/провінції.

На початку 1990-х рр. появу об’єктивних досліджень з історії Української революції започаткувала стаття Ю. Гамрецького «До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р.»¹⁷. Дослідник простежив, як поступово з середини 50-х до середини 80-х рр. ХХ ст. змінювалися у бік негативу оцінки національно-визвольного руху в офіційних виданнях – «Нарисах історії КПРС» та ін.¹⁸. Крім того, історик закликав студіювати «білі плями» Української революції.

Власне на це була спрямована колосальна археографічна та дослідницька діяльність його колег по відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАН України, які протягом 1990–2010 рр. виявили, опрацювали й, головне, опублікували документи з історії Центральної Ради¹⁹, українського національно-визвольного руху 1917 р.²⁰, Директорії та

Ради Народних Міністрів УНР²¹, Ради Міністрів Української Держави²². Слід зазначити, що у збірниках містяться документи, котрі були невідомі та не використовувалися зарубіжними й діаспорними істориками. Аналізуючи концепцію вказаних видань, варто підкреслити, що вона базується на інтерпретаційній парадигмі діячів та сучасників Української революції 1917–1921 рр.

У новітній історіографії прикладом протистояння таких парадигм, що засновані на різних уявленнях історичного процесу та міфах є праця В. Верстюка та В. Солдатенка «Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920)» з фундаментального видання «Політична історія України. XX століття. У 6 томах»²³. В. Верстюк прагне реконструювати події революції надаючи перевагу «національному проекту», який має своїм опертям інтерпретації безпосередніх учасників революції. Підхід Солдатенко: Солдатенко демонструє інший підхід, інтерпретуючи революцію як вираження настроїв більшості нації і результат радикальних соціальних трансформацій²⁴.

Закономірно, такі розбіжності у поглядах провідних дослідників даної тематики формують дискурсивну практику Української революції як державницького проекту в національному/інтернаціональному вимірі. При цьому вагому роль відіграє конструювання «Іншого», що в межах відтворення подій засновується на антиросійськості чи антисоціалістичності як чинниках поразки визвольних змагань. Тобто виявляється підміна дискурсу історіографії на державотворчий ідеал під час реконструкції революційного процесу. Це привело до розбіжності періодизації революції в різних парадигмах, де за критерій було обрано генезис форм національної державності. Варто підкреслити, що відносно дати верхньої межі революції серед сучасників не було однастайності. Як й серед нинішніх українських істориків: фахівці Інституту історії України НАН України дотримуються хронологічних рамок²⁵, запропонованих І. Мазепою, в той час як окремі історики послуговуються – 1917–1920 рр.²⁶.

Приклад гетьманату П. Скоропадського є показовим щодо контроверсійності підходів: «уенерівський» табір зараховує його до контрреволюції²⁷, а «гетьманський» – вважає апогеєм революції. Глорифікація цього етапу визвольних змагань відтворюється на засадах консервативного та державницького міфів²⁸. Сучасний

історик Р. Пиріг стверджує, що Українська Держава була продуктом збігу прагматичних інтересів місцевих консервативно-ліберальних власницьких сил та німецько-австрійських союзників.²⁹

«Націоналізація» історії 90-х рр. ХХ ст. формувала ідеологічні підходи до інтерпретації Української революції 1917-1921 рр., залишаючи можливість вибору наукової тематики, котра вписувалася в націєцентричний канон. На цьому ґрунтуються концепції узагальнюючих праць³⁰. Безперечно, є учені, що намагаються відійти від усталених схем, пропонуючи власні національні наративи³¹. Слід констатувати, що академічна тематика визначається й корелюється на основі пануючих міфів, які характеризують ступінь окреслення предметного поля.

В історіографії Українська революція інтерпретується як боротьба державницьких проектів, а не процес трансформації соціального життя³². В. Верстюк окреслив примарні підстави для тогочасного державного будівництва: «Аналізуючи місце і роль Центральної ради в модерній історії України, історик не має права оминати її численні помилки, прорахунки, невдачі. Заманіфестувавши домагання українського народу на самостійність України, діячі Центральної ради виявилися не готовими до реального державного будівництва. Українська еліта, котра складалася переважно з письменників, журналістів, вчених, студентів, не мала достатнього досвіду та навичок державної роботи. Більшість її сповідувала народницьку, а не державницьку ідеологію»³³.

В основі академічного дискурсу дослідження Української революції 1917–1921 рр. (90-х рр. ХХ ст.) панівними залишалися міфи створенні її сучасниками, більшість з них належить перу зарубіжних й еміграційних істориків. Мемуари, спогади, щоденники втрачають свій первинний сенс, стаючи інструментом для підтвердження позицій національної концепції. Зміст архівних матеріалів сприймається в межах сформованої інтерпретаційної парадигми, якою пронизані монографії та студії. Природно, що історики оперують фактами й підходами, що сформульовані в 20-30-х рр. ХХ ст. Більшість провідних діячів і сучасників визвольних змагань 1917-1921 рр. були представниками гуманітарної інтелігенції, тому вони намагалися не просто описати свою участь, а подати загальний погляд на перебіг революції, реконструювати її історію з

державницьких позицій та осмислити причини встановлення більшовицького режиму. Ці ж тенденції залишаються характерними і для академічного середовища. В сучасних працях взаємовідносини Центральної Ради з Тимчасовим урядом розглядаються в контексті українсько-російських відносин³⁴, генезис гетьманату П. Скоропадського висвітлюється на основі німецького військового й російського постімперського чинників³⁵, існування Директорії УНР завжди реконструюються у вимірі відносин з ЗУНР (ЗО УНР) та укладання Варшавського договору 22 квітня 1920 р. Встановлено, що проантантівські позиції керівників ЗУНР були передумовою договору УГА з Добровольчою армією А. Денікіна³⁶. Показово, що при цьому дослідники нерідко обходять стороною зміст і наслідки Ризького миру 18 березня 1921 р. для української державності, але наголошують на рішенні Паризької мирної конференції про передачу Східної Галичини відновленій Польщі, забуваючи про аналогічне рішення С. Петлюри відповідно до умов Варшавського договору.

Аналіз дисертаційних робіт свідчить про певну регіоналізацію студій з історії революції, яких станом на початок 2011 р. уже більше, ніж 500³⁷. Для Києва характерні загальні політичні і соціально-економічні проблеми, для Луганська – це переважно питання міжнародних відносин доби 1917–1922 /23 рр., для Дніпропетровська – селянський рух й теоретичні (історіософські) питання революції, для Львова – дослідження історії ЗУНР й інші питання західноукраїнського визвольного руху початку ХХ ст., для Криму - історія політичних партій та організацій, що є наслідком радянського історіографічного канону. Тільки вивчення революційних персоналій та діячів більш рівномірно розподілолася між науковими центрами країни. Львів, Київ, Харків, Крим та інші міста мають свій пантеон досліджуваних героїв. Але, наприклад, постать Н. Махно не стала популярною серед істориків його батьківщини - Запоріжжя.

Явища, подібні до Української революції 1917–1921 рр., які позначають своєрідний «поворотний пункт» історії, приречені народжуватися й функціонувати в історичній пам'яті сучасників та дослідників - як індивідуальної, так і колективної, - у вигляді міфів. Як і в давнину, міфи новітньої історії узагальнюють й пояснюють події минулих часів з практичної точки зору, вони

лежать в основі академічної науки, яка має пріоритетний «голос» щодо актуалізації будь-якої проблеми³⁸. Ці міфи можуть бути оформлені у вигляді наукової концепції, мати ряд ознак, але наукоподібність міфу не змінює його сутності³⁹. Закономірно, що сучасний академічний дискурс в Україні став вдалим полем інтерпретації старих уявлень й стереотипів з нових методологічних позицій, формуючи якісно нові підходи і міфи про революцію.

Отже, академічний дискурс дослідження історії Української революції має складну генеалогію та різні напрями наукової інтерпретації. У післяреволюційні часи його головним здобутком було введення поняття «Української революції» до наукової лексики, в радянські часи – у 30-х рр. ХХ ст. відбулося утвердження парадигми «Великої Жовтневої соціалістичної революції». Тому вагому частину радянської історіографії складають фундаментальні дослідження економічних проблем революції й регіональних аспектів її історії, які вийшли з-під пера академічних учених.

Після розпаду СРСР академічний дискурс за інерцією розвивався як головна інтерпретаційна парадигма Української революції 1917 – 1921 рр., даючи певні «націоналізовані» реконструкції і рекомендації для регіональних студій. При цьому слід зазначити, що в науковому середовищі дослідження столичних академічних інститутів (Інститут історії України. Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса) до сих пір залишаються імперативним авторитетом для більшості учених з областей. Фактично висновки і результати наукових напрацювання київських істориків завжди сприймаються як найбільш фахові, своєрідна «наукова істина».

При цьому в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича основні дослідження Української революції 1917 – 1921/23 рр. стосуються Західної України. При цьому окремі західноукраїнські історики виявляються активними розробниками теоретичних основ парадигми Української революції, навіть пропонуючи розширити її хронологічні межі⁴⁰. Регіоналізація тематики Інституту українознавства виглядає закономірною, якщо врахувати генеалогію всіх досліджень історії революції як у середовищі сучасників та еміграційних дослідників, так і радянський період.

Основу академічного дискурсу 90- х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. становить глибока методологічна пов'язаність з марксистськими підходами, «націоналізацією» історії, генеалогією з міфами сучасників. При цьому в середовищі істориків показовим є умовний поділ на «уенеревців» та «гетьманців». Для академічних досліджень характерним залишався антиколоніальний дискурс, у рамках якого інтерпретації Української революції відтворюються періодичністю змін форм української влади й спробами втілення соціально-економічних програм.

Однак академічний історіографічний процес свідчить про переосмислення міфів, сформованих у післяреволюційний і радянський періоди. Сьогодні вони лягли в основу наукової концепції революції, стали відправними пунктами інтерпретацій й вироблення дискурсу. Закономірно, що для академічного дискурсу погляд на Українську революцію як державно-політичний проект став домінуючим. Відмова від розгляду соціальних аспектів революції лягла в основу контрверсії, що використовується істориками для обґрунтування тягlosti державотворчого процесу 1917–1921 рр. у порівнянні з іншими періодами. Ця лінійність в конструюванні минулого «неісторичної» нації (поняття Г.В. Гегеля) сприяла величезній пов'язаності політики й історії в українському суспільстві. Міфи політики, породжені революцією, існують сьогодні в академічній історичній літературі поряд багатьма міфами про революцію, що народилися в її ході. .

Українська революція 1917–1921 рр. продовжує займати одне з пріоритетних місць у політиці пам'яті, котру репрезентує Український інститут національної пам'яті. Дискурсивні практики Української революції нерідко знаходяться між поширенням міфів сучасників й продукуванням нових національних стереотипів⁴¹. Міфи революції стали місцями пам'яті, які спершу легітимізуються в академічному середовищі. Контекстуалізуючи думку французького історика П. Нора до історіографічної ситуації в Україні, можна стверджувати, що вивчення місць пам'яті знаходиться на перетині двох течій. З однієї сторони, це рух чисто історіографічний, момент рефлексивного повернення історії до самої себе, з іншої - це рух власне історичний, кінець визначеної традиції пам'яті⁴².

Беззаперечним фактом залишається те, що історія Української революції завжди привертала увагу академічних учених, у їх тво-

рах знайшов відображення синтез різноманітних інтерпретацій тих подій. При цьому характерною ознакою сучасного історіографічного дискурсу є намагання відійти від ідеологічних та націєцентричних парадигм. І цей шлях, на нашу думку, є найбільш продуктивним і перспективним.

---

¹ Верстюк В. Передмова // Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали. - К., 2003. - С. 5.

² Подаємо найбільш показові праці з історії української революції 1917 – 1921 рр. в Україні: Солдатенко В. Україна в революційну добу. Рік 1917. Рік 1918, Рік 1919, Рік 1920: У 4 кн. - К., - 2009 – 2010; Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки). Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 21 січня 2009 р.) / Відп. ред. Р. Я. Пиріг - К., 2009. - 230 с.

³ Верстюк В. Українська Центральна Рада. - К., 1997. - 344 с.; Його ж. Українська Центральна Рада: період становлення // Укр. іст. журн. - № 2. - 2007. - С. 23 – 46.; Солдатенко В.Ф., Любовець О.М. Революційні альтернативи 1917 року й Україна. - К., 2010. - 317 с.

⁴ Горак В. Українська гетьманська держава 1918 року у світлі споминів її сучасників. - К., 2010. - 200 с.; Любовець О. Політична опора гетьманату П. Скоропадського. - К., 2009. - 132 с.; Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. - К., 2008. - 209 с.; Його ж. Гетьманська держава 1918 року: роздвоєна лояльність правлячої еліти // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смоля. - К., 2010. - С. 744 – 753;

⁵ Бойко О. Д. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років. - Вип. 4. - К., 2009. - С. 209 – 236.

⁶ Бойко О. Денікінський режим в Україні: державний устрій, соціально-економічна і національна політика // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр. - Вип. 5. - К., 2010. - С. 115 – 145.

⁷ Єфіменко Г. Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917-1919 рр.) / НАН України. Інститут історії України. - К., 2008. - 230 с.; Кульчицький С. Російська (русская) революція 1917 р.: реальність і міф // Укр. іст. журн. - № 2. - 2007. - С. 4 – 23.; Його ж. Російська революція 1917 року: новий погляд. - К., 2008. - 79 с.

⁸ Velychenko S. Ukrainian rethink their revolutions // *Ab Imperio*. - № 4. - 2004. - С. 14.

⁹ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. К., 2003. – 608 с.; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр.: У 4 т. Прага, 1921 - 1922; Шаповал М. Велика революція й українська визвольна програма. - Прага, 1927. – 333 с.

¹⁰ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. - К., 2000. - 358с.

¹¹ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 1.: Доба Центральної Ради. - К., 2002. - 320 с. Його ж. Історія України 1917–1923 рр. - Т. 2.: Українська гетьманська держава 1918 роки. – К., 2002. - 352 с.; Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Вячеслав Липинський та його доба. - Т. 1. - К., 2010. - С. 93 - 215; Kuchabsky, Vasyl. *Western Ukraine in Conflict with Poland and Bolshevism, 1918-1923* /Transl. from the German by Gus Fagan. Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2009. - 361 p.

¹² Див.: Гирич І. «Народництво» та «державництво» в українській історіографії: проблема змістового наповнення понять // Молода нація. - 2000. - Ч. 4. - С. 5 – 30.

¹³ Яворський М. Програма української національно-демократичної революції у 1917 р., її історична основа та її рухові сили // Червоний шлях. Громадсько-політичний і науковий журнал. - 1927. – № 2(47). – С. 108-135; № 4(49). - С. 90-116; Річицький А. Центральна Рада від лютого до жовтня. Нарис з історії української революції. – Харків, – 1930. – 62 с.

¹⁴ Буцько М.О., Кондуфор Ю.Ю. Великий Жовтень на Україні. - К., 1977. - 135 с.; Гамрецький Ю.М. Інтелігенція і Великий Жовтень на Україні // Укр. іст. журн. 1982. - №11. - С.153–166; Кучер О.О., Епштейн А.І. Гудзенко П.П., Кульчицький С.В., Шаталіна Є.П. Трудові почини робітничого класу, 1921–1937: (На матеріалах УРСР). - К., 1980. - 337 с.; Рибалка І.К. Великий Жовтень і зміни соціальної структури селянства України (1917-1920 рр.) // Укр. іст. журн. - 1987. - №11. - С.38-52.; Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918–1920). - Москва, - 1966. - 454 с.;

¹⁵ Про минуле заради майбутнього. - К., 1989. - 408 с.; Кондуфор Ю.Ю. Великий Жовтень і доля інтелігенції (1917-1920 рр.) // Укр. іст.

журн. - 1989. - № 12. - С.3-18; Його ж. Революційні події 1917 р. на Україні: пошук альтернативи // Там само. - 1990. - № 11. - С. 10-20; Солдатенко В.Ф. До питання про початок громадянської війни на Україні // Укр. іст. журн. 1991. - № 7. - С. 16-26.

¹⁶ Лозовий В.С. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР // Укр. іст. журн. - 2000. - № 5. - С. 33.

¹⁷ Гамрецький Ю. До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р. // Укр. іст. журн. 1990. - № 12. - С. 60 – 73.

¹⁸ Бойко О. Проблеми історії Української революції (1917 – 1921 рр.) в «Українському історичному журналі» // Укр. іст. журн. - 2007. - № 6. - С. 87.

¹⁹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. / В. Верстюк (кер. упор.), О. Бойко, Ю. Гамрецький та ін. Т. 1. - К., 1996. - 588 с.; Т. 2. - К., 1997. - 422 с.

²⁰ Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року. Документи і матеріали / В. Верстюк (відп. ред.), О. Бойко, Р. Пиріг та ін. - К., 2003. - 1024 с.

²¹ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918-1920. Документи і матеріали. У 2-х т. / В. Верстюк, О. Бойко, Р. Пиріг та ін. Т. 1. - К., 2006. - 688 с.; Т. 2. - К., 2006. - 744 с.

²² Рада Міністрів Української Держави (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали. / В. Верстюк, О. Бойко, Р. Пиріг (кер. упоряд.) та ін. На жаль, публікація збірника затримується. Крім того, дослідники Т. Осташко та С. Кокін упорядкували й готують до друку збірник документів «Пролог Української революції: «Справа ЦК УПСР», матеріали якого дозволяють зрозуміти складні перипетії завершального етапу революції, а також апробацію більшовицького механізму встановлення «диктатури однієї партії».

²³ Верстюк В., Солдатенко В. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) // Політична історія України. XX століття. У 6-ти т. - Т. 2. - К., 2003. - 488 с.

²⁴ Див.: Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / Солдатенко В.Ф. та ін. - К., 2007. - 575 с.

²⁵ Структурний підрозділ Інституту історії України НАН України носить назву – відділ історії Української революції 1917–1921 років, співробітники якого готують єдиний в Україні збірник наукових статей, при-

свячений цій проблематиці - «Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років».

²⁶ У першу чергу, це стосується представників наукової школи проф. В. Солдатенка.

²⁷ Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. - С. 206 - 226.

²⁸ Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Укр. іст. журн. 2008. - № 4.- С. 19 - 37.

²⁹ Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. - К., 2008. - 209 с.

³⁰ Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. - К., 2007. - С. 225 - 432.

³¹ Грицак Я. Українська революція 1914–1923. Нові інтерпретації // Україна модерна. – 1999. – № 2–3. – С. 254–269.

³² Виступ проф. В. Верстюка на російсько-українському colloquium «Украина и Россия 1917 – 1922 гг.: социальное и национальное в революции» (13 ноября 2008, Москва, Институт Европы РАН) / Стенограмма.

³³ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. - К., 1998. - С. 9.

³⁴ Верстюк В. Українська Центральна Рада. - К., 1997. - 344 с.

³⁵ Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. - К., 2008. - 209 с.

³⁶ Солдатенко В.Ф. Осінь 1919 р.: доля об'єднаного фронту // Укр. іст. журн. - 2009. - № 1. - С. 11 – 28.

³⁷ Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 1991-2001 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. - Вип. 1. - К., 2002. - С. 279 -294; Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 2001-2006 рр. // Там само. - Вип. 2. - К., 2007. - С. 244-255. За власними підрахунками за період з 2006 – 2011 рр. було захищено 171 дисертацію, з них – 25 докторських.

³⁸ Див.: Мальшева С. Ю. Миф о революции 1917 года: первый советский государственный проект // Ab Imperio. 2001. № 1-2. С. 285-303.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Грицак Я. Українська революція 1914–1923 рр.: нові інтерпретації // Україна модерна. – 1999. – № 2–3. – С. 254–269.

⁴¹ Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917 – 1921 рр. в політиці формування національної пам'яті в 2007 – 2010 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр. - Вип. 5. - К., 2010. - С. 5 – 23.

⁴² Нора П. Проблематика мест памяти // [Електронний ресурс]: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> Дата відвідування: 29.10.2010.